

GURKA DEZSŐ

A göttingeni egyetem empirikus tudáselméletének hatása Kant és Forster rassz-vitájára

1786-ban egy furcsa, meglehetősen aszimmetrikus módon zajló vita bontakozott ki Kant és az akkortájt világutazóként, később pedig a francia védnökség alatt létrejött mainzi köztársaság egyik vezetőjeként ismertté vált Georg Forster között az emberi rasszok fogalmáról. A *Berlinische Monatschrift* 1785-ös évfolyamában látott napvilágot Kant *Az emberi rassz fogalmának meghatározása* című írása, melyben egy éppen tíz évvel korábban megjelent, s 1777-ben átdolgozott formában újra kiadott, hasonló tárgyú művének kérdésfelvetéseit gondolta tovább, s így immár harmadszor időzött el ennél a filozófiai szempontból perifériusnak tűnő témánál. Forster *Még valami az emberi rasszokról* című vitairatával reflektált Kant rassz-definíciójára, a filozófus pedig 1788-ban, *Teleológiai elvek használatáról a filozófiában* címmel vette számba e vitacikk kitételeit.

A vita aszimmetrikus volta nem csupán résztvevőinek mérhetetlenül eltérő filozófiai jelentőségéből adódott, hanem abból is, hogy – amiként azt Kant válaszában kiemelte – teljesen eltérő módon értelmezték az empirikus tapasztalatoknak a tudományokban, s általában a megismerésben betöltött szerepét. Azt, hogy az emberek közötti morfológiai különbségek megfigyelésében széleskörű tapasztalatokat szerzett utazó írása a filozófus érdeklődésére nagyon is számot tartó kérdéskört érintett, jelzi, hogy a rasszok problémája Kant későbbi, s nem egyszer súlyponti műveiben is felbukkant, ám az néhány év elteltével már nem Georg Forster, hanem mind inkább Johann Friedrich Blumenbach nevéhez kapcsolódott. Blumenbach írásai azonban nem csupán a göttingeni egyetem meghatározó, s némileg magára Forsterre is hatással lévő kutatási iránya, az empirikus megfigyelésekre alapozott etnológiai-antropológiai tematika elemeit közvetítették Kant számára, hanem azokban felvetődött a teleológia problémája is.

A továbbiakban – a rassz-vita fogalomtörténeti aszimmetriáinak bemutatását követően – azt a tágabb tudománytörténeti illetve filozófiatörténeti kontextust szeretném felvázolni, amelyben a göttingeni egyetem empirikus tudáselmélete Forster empirikus-mechanisztikus szemléletének meghaladásaként jelenhetett meg; végül pedig arra a kérdésre keresek választ, hogy a rassz fogalma miként került relációba a teleológia problémájával Kant filozófiájában.

Német nyelvterületen voltaképpen Kant (első kiadásban 1775-ben megjelent) *A különféle emberi rasszokról* című előadása tette széles körben ismertté a rassz

fogalmát,¹ 1785-ben közzétett tanulmányával pedig annak egzakt definícióját kívánta megadni.

Forster vitacikke három ponton opponálta Kant rassz-felfogását: a filozófus írásában szereplő négy rasszal (európai, amerikai, néger, indiai) szemben ő csupán kettőt különböztetett meg, a négert s egy másik ősrasszt, amely variációként magában foglalta a kanti tipológia fennmaradó elemeit; kétségbe vonta a két őstörzs közös származását; végül tagadta, hogy a rasszok létrejöttéhez belső tervre lett volna szükség, s lehetségesnek tartotta fizikai-mechanikai okokból történő levezetésüket.

A vita első szintje tehát a rasszok fizikai tulajdonságainak leírásával kapcsolatos. E vonatkozásban Forster megszólalását utazási tapasztalatai legitímálták, melyeknek jegyében kritikával illette Kant antropológiai műveinek az olvasmányokra és a königsbergi személyes tapasztalatokra korlátozódó empirikus bázisát.² Kant éppen az ilyen típusú argumentációkra ad majd választ *Pragmatikus értékű antropológia* (1798) című írásában: „Königsberg is bátran vélhető alkalmas helynek, mármint mind az emberismeret, mind pedig a világban való járatosság elmélyítésének szemszögéből; olyanféle helynek, ahol az előbbiekre utazás híján is szert lehet tenni”.³

Georg Forster túlságosan is kézenfekvőnek tűnő érve mögött azonban nem csupán gyűjtőútjainak praxisa állt, hanem megszólalását elméleti fölkészültsége és kiterjedt hatással bíró irodalmi munkássága is nyomatékosította. 1777-ben *Utazás a Föld körül* címmel úti beszámolót jelentetett meg a második Cook-expedícióról, amelyen apjával, Reinhold Forsterrel együtt vett részt. A könyvre, amely 1780-ra német fordításban is megjelent, Blumenbach, Michaelis és Heyne göttingeni professzorok mellett Goethe, Wieland és Herder is hivatkozott,⁴ mi több, az *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról* lapjain Forster műve annak példajaként szerepel, hogy a hodopédia, vagyis az útleírás-tudomány milyen fontos szerepet tölthet be az emberiség jobb megismerésében.⁵ Alexander von Humboldt így összegezte Forster munkásságának jelentőségét: „Híres taná-

¹ Noha a legkorábbi antropológiai előadásokat 1719-ben tartotta Gottfried Polycarp Müller a lipcsei egyetemen, az első igazán népszerű szakmunka, Ernst Platner *Antropologie für Ärzte und Weltweise* című könyve csak 1772-ben jelent meg. Lásd Odo Marquard: A megvádolt és fölmentett ember a XVIII. század filozófiájában, in Uő: *Az egyetemes történelem és más mesék*. Atlantisz, Budapest, 2001, 103. o.

² Georg Forster: Noch etwas über die Menschenraßen, in Uő: *Kleine Schriften*. Bossischen Buchhandlung, Berlin, 1794, 289. o.

³ Immanuel Kant: Pragmatikus értékű antropológia, in Uő: *Antropológiai írások*. Osiris – Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2005, 10. o. Ford. Mesterházi Miklós.

⁴ Werner Petermann: *Die Geschichte der Ethnologie*. Hammer, Wuppertal, 2004, 271. o.

⁵ Johann Gottfried Herder: *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról*. Gondolat, Budapest, 1978, 567. o.

rom és barátom, Georg Forster által kezdődött meg a tudományos expedíciók új korszaka, amelyeknek célja a komparatív etnográfiai és geográfiai volt”.⁶

Cook felfedezőútjának fontos szerepe volt a göttingeni egyetemre jellemző empirikus megközelítésmód elmélyítésében is: az expedíció jelentős néprajzi anyagot gyűjtött, amely az idősebb Forster hagyatékából később a Blumenbach által létrehozott egyetemi múzeumba került. Göttingen részben ennek a gyűjteménynek köszönhetően vált az 1780-as évektől az etnológiai-antropológiai kutatások centrumává.⁷ „Olyan professzorok mint az orientalista Johann David Michaelis, a nyelvész és természettudós Christian Wilhelm Büttner, a történész August Wilhelm Schlözer és az antropológus Johann Friedrich Blumenbach, élénk érdeklődéssel figyelték a külföldi utazók felfedezéseit, és a német tudósokat is hasonló vállalkozásokra biztatták” – összegzi Urs Bitterli a göttingeni iniciatívák szerepét a Európán kívüli világ megismerésében.⁸

Az ifjabb Forster azonban nem csupán kutatási metodikájában kapcsolódott az empirizmushoz, ugyanis szemléletét nagyban befolyásolták az angol szerzők történeti és teoretikus írásai. Kontler László mutatta ki, hogy az *Utazás a Föld körül* számos ponton kötődött a brit eszmetörténet kontextusához, s ugyanakkor rávilágított a vitázók tapasztalatfogalmának különbségére is: „Forster mint megfigyelő és leíró etnológus az adatokkal való absztrakció és szintetizálás folyamatként, a megfigyelés eredményeinek nominalisztikus rendben való elhelyezéseként értette a tapasztalati tudományt. Kant számára viszont a tudományos megismerés kauzális törvények felismerését jelentette, amelyek nem a tapasztalatból vezethetők le, hanem éppen ellenkezőleg, előfeltételeit alkotják a (megfelelő) tapasztalatnak”.⁹

A brit empirikus konnotáció mellett van azonban Kant és Forster vitájának egy másik vonatkoztatási pontja is: az a linnéi morfológiai leírást meghaladó

⁶ Idézi Erwin H. Ackerknecht: George Forster, Alexander Humboldt and Ethnology, *Isis*, 1955, 85. o.

⁷ Hans Erich Bödeker: Aufklärerische ethnologische Praxis: Johann Reinhold Forster und Georg Forster, in Hans Erich Bödeker – Peter Hans Reill – Jürgen Schlumbohm (Hrsg.): *Wissenschaft als kulturelle Praxis 1750–1790*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1999, 227–253. o.

⁸ Urs Bitterli: „Vadak” és „civilizáltak”. *Az európai-tengerentúli érintkezés szellem- és kultúrtörténete*. Gondolat, Budapest, 1982, 330. o. Fordította Bendl Júlia. Blumenbach nem csupán műveinek szemléletével befolyásolta a távoli kontinensek titkainak feltáróit, hanem szerepe volt Alexander Humboldt közép-amerikai, Maximilian zu Wied brazíliai illetve Mississippi környéki, Friedrich Hornemann csádi utazásainak létrejöttében is. Hornemann számára 1797-ben főleg néprajzi célzatú kérdésekből álló kérdéssort állított össze. Lásd Bitterli: „Vadak” és „civilizáltak”, 276, 403, 444. o.

⁹ Kontler László: Nemes és nemtelen vademberek. Civilizáció és faj Georg Forster *Utazás a világ körül* című művében (1777), in Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság értelme – az értelem szabadsága. Filozófiai és ismeretelméleti tanulmányok*. Argumentum, Budapest, 2003, 278. és 282. o.

természettörténeti megközelítés, amelynek számos megnyilvánulása figyelhető meg a korabeli, diszciplináris határait jobbra éppen akkoriban kialakító szaktudományok területén. E tekintetben még határozottabb diszkrepancia mutatkozik kettőjük álláspontjában: Kant a rasszok leírását megelőzően, s általánosságban minden természettörténeti interpretáció kapcsán, a fogalom meghatározását tartotta elsődlegesnek: „Igencsak sok múlik azon, hogy melyre megfigyeléseinkkel fényt deríteni szeretnénk, a fogalmat magát jól meghatároztuk legyen, mielőtt még faggatni kezdenék felőle a tapasztalatot.”¹⁰ Forster ezzel szemben saját empirikus nézőpontjából a deskriptív szemléletet helyezte előtérbe, s azt a tudományt, ahol „az ember előbb tud, mintsem hogy keresnie kelljen” az istenek, s nem emberek számára való természettörténetként értékelte.¹¹

Kant a rasszok kialakulását valóban olyan történeti folyamatnak tartotta, amely rendelkezik a közvetlenül érzékelhető jelenségeken túli összetevővel is. Már 1775-ben keletkezett írásában hangsúlyozta a környezeti hatások hosszú távú szerepét, a kevert rasszok és a kialakulóban lévő rasszok terminusaival pedig jelezte, hogy a rasszfogalom lényegi momentumát nem a megvalósult morfológiai formákban látta, hanem azok kialakulásának (le nem záruló) folyamatában.¹² A „csírák és adottságok” kifejlésének processzusa azonban nem értelmezhető pusztán mechanikai elvek alapján, az „effajta alkalom szülte alakulatokat [*Auswickelungen*] előre megformálnak kell tartanunk”.¹³

Az átöröklődő tulajdonságok buffon-i elve tehát már Kant korai rassztanulmányában is súlyponti szerepet kapott a linnéi morfológiai nézőponttal szemben, s *Az emberi rassz fogalmának meghatározása* című tíz évvel későbbi írása ezt explicit módon kifejezésre is juttatta, amennyiben így adta meg a szóban forgó definíciót: „egy és ugyanazon törzs állatainak egy osztálya, amennyiben az osztály megkülönböztető jegye múlhatatlanul örökletes”.¹⁴

A történeti szempont a 18. század közepén vált általánossá a természet vizsgálatában, s alkalmazása leglátványosabban a preformáció és az epigenezis képviselőinek összecsapásaiban nyilvánult meg.¹⁵ Buffon 1744-től megjelent műveinek meghatározó szerepe volt abban, hogy Haller és Bonnet fixista szemléleté-

¹⁰ Immanuel Kant: *Az emberi rassz fogalmának meghatározása*, in Uő: *Antropológiai írások*. Osiris – Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2005, 335. o. Ford. Mesterházi Miklós.

¹¹ Georg Forster: „Noch etwas über die Menschenraßen”, in Uő *Kleine Schriften*. Bossischen Buchhandlung, Berlin, 1794, 339. o.

¹² Immanuel Kant: *A különféle emberi rasszokról az 1775. évi nyári szemeszter fizikai földrajzi előadásainak meghirdetéseképpen*, in Uő: *Antropológiai írások*. Osiris – Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2005, 319. o.

¹³ Kant: *A különféle emberi rasszokról*, 322. o. Ford. Mesterházi Miklós.

¹⁴ Immanuel Kant: „*Az emberi rassz fogalmának meghatározása*”, in Uő: *Antropológiai írások*. Osiris – Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2005, 345. és 343. o. Ford. Mesterházi Miklós.

¹⁵ Ilse Jahn: *Biologische Fragestellungen in der Epoche der Aufklärung (18. Jh.)*, in Uő. (Hrsg.): *Geschichte der Biologie*. Fischer, Jena–Stuttgart–Lübeck–Ulm, 1998, 258. o.

vel szemben egyre nagyobb teret kapott az utólagos fejlődés elve. Odo Marquard az 1750 utáni két-három évtizedet – Koselleck kifejezésének nyomán – olyan nyeregkornak tartja, amelynek egyik legfontosabb eleme a filozófia antropológiai fordulata, s e megállapítás jegyében értelmezi a történetfilozófia, a filozófiai antropológia és az esztétika kialakulását és első nagy felívelését.¹⁶ Kant akkoriban írott művei egyrészt kijelölték e három filozófiai terület alapvonalait, másrészt pedig elhelyezhetők az egyidejűleg zajló természetfilozófiai-természettudományos konfrontációk térképén is, nevezetesen az epigenezis reprezentánsai, vagyis a természettudós Caspar Friedrich Wolf és Friedrich Blumnebach, továbbá Herder és Forster írásainak szomszédságában.

Kant és Forster álláspontjában tehát az utólagos fejlődés elve tekintetében egyezés mutatkozott, lényegi véleménykülönbség a történeti folyamat teleologikus jellegének értékelésében nyilvánult meg közöttük. Forster tagadta, hogy a rasszok létrejöttéhez belső tervre, céltételezésre lett volna szükség, következésképp lehetségesnek tartotta a fizikai-mechanikai okokból történő levezetésüket. E felfogás jegyében kritizálta azt a kanti álláspontot, amely az empirikus vizsgálatokkal szemben a kauzális összefüggések előzetes feltárásának feltételét támasztotta.

Kant Forster radikális empirizmusát és mechanisztikus felfogását *Teleológiai elvek használatáról a filozófiában* című művében értelmezte és utasította el, s pozitív ellenpéldaként Blumenbach vitalista elméletét hozta fel vele szemben.¹⁷ Az általa alkalmazott disztinkció lényegében a Forster-féle empirizmus-felfogás és a Blumenbach által reprezentált göttingeni empirikus tudáskereső közötti különbségre reflektált. A Georgia Augustán folyó gyakorlatias képzés és az empirikus szemléletű kutatás nem egyszerűen a baconiánus hagyományok kontinentális leképezései voltak: a hannoveri-angol perszónálunióhoz tartozó Göttingen egyetemén, a brit és német tradíciók találkozási pontján ugyanis egy új, specifikus jelenségegyüttes keletkezett. A humboldtiánus tudományok Susan Cannon által bevezetett, s eredendően Göttingenhez kapcsolt fogalma éppen erről a változásról adott számot, amely részben a vizsgálati területek bővüléséből (így az elektromosság, a földrajzi utazások és a növényföldrajz tapasztalatainak kumulálódásából), részben pedig a naiv enciklopédikus empirizmusnak a válságából következett.¹⁸ Ezeknek az új, holisztikus mozzanatoknak a fogalmi keretként vezette be Békés Vera a „Göttinga paradigma” megnevezést.¹⁹

¹⁶ Odo Marquard: A megvádolt és fölmentett ember a XVIII. század filozófiájában, in Uő: *Az egyetemes történelem és más mesék*. Atlantisz, Budapest, 2001, 101–106. o.

¹⁷ Immanuel Kant: *Teleológiai elvek használatáról a filozófiában*, in Uő: *Történetfilozófiai írások*, Ictus, Szeged, 1997, 134. o. Fordította Mesterházi Miklós.

¹⁸ Susan Faye Cannon: *Science in Culture: The Early Victorian Period*, Dawson, New York, 1978. és Michael Dettelbach: „Humboldtian science”, in: Nicholas Jardine – James A. Secord – Em-

A Forsterétől eltérő empirikus szemléletmód Blumenbach rassz-felfogásában is karakterisztikus módon jelentkezett. Rassztipológiája felülemelkedett a pusztán külső hasonlóságokra alapozó taxonómia látásmódján, s a fejlődéstani szempontot állította középpontba. Míg azonban az epigenezis képviselőinek többsége az erők és ellenerek newtoniánus sémáját kívánta átvinni az organizmus működésének leírásába, Blumenbach elvetette a vitális erők mechanikai analógiájának lehetőségét.²⁰ Az organikus és anorganikus természet közötti választóvonalat egy olyan, kizárólag az élőlényekre jellemző belső formáló erőben (Bildungstrieb, nisus formativus) látta, amely az élő testek mindegyikében meglévő „öszön, tendencia, törekvés”, s amely meghatározott terv szerint fejlődik, kialakítja, megtartja vagy visszaállítja azok alakját.²¹ Kant Blumenbach-hoz írott egyik levelében úgy összegezte e fogalom jelentőségét, hogy abban az organikus világ fizikai-mechanikai leírását és tisztán teleológiai megközelítési módját egyesítette a göttingeni professzor.²²

Ez a Forsterétől eltérő természet- és tudománykép azért tarthatott számot Kant érdeklődésére, mert az 1780-as években filozófiájának egyik törekvése egy olyan racionális természettan kimunkálása volt, amely nem tapasztalati tényekből, hanem a priori princípiumokból indult ki. *A természettudomány metafizikai megalapozása* (1787) előszava szerint minden tudomány „az ismeretnek a princípiumok alapján elrendezett egésze”, ám a valódi természettudomány nem empirikus, hanem racionális alapokon áll, vagyis bizonyossága apodiktikus. A csak empirikus alapokkal rendelkező korabeli kémiát Kant ebből a megfontolásból tartotta „inkább szisztematikus mesterségnek, mintsem tudmánynak”.²³ A metafizikai megalapozás programját ugyanakkor Kant az élő természetet vizsgáló tudományokra is ki akarta terjeszteni, s éppen ebben az összefüggésben nyert jelentőséget számára a blumenbachi Bildungstrieb-fogalom teleologikus mozzanata.

Timothy Lenoir a mechanikus és teleologikus elemeket egyaránt tartalmazó blumenbachi rasszfelfogást a göttingeni iskola sajátos, a szűk értelemben vett empirikus-mechanisztikus kereteket meghaladó elméleti alapvetéseként értelme-

ma Spary (Eds): *Cultures of natural history*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996, 287–288. o.

¹⁹ Békés Vera: *A hiányzó paradigma*, Latin Betűk, Debrecen, 1997, 44–89. o.

²⁰ Jahn: *Biologische Fragestellungen*, 260–270. o.

²¹ Jahn: *Biologische Fragestellungen*, 269. o.

²² Kant levele Friedrich Blumenbachhoz, 1790. augusztus. 5. Idézi Robert J. Richards: *The Romantic Conception of Life. Science and Philosophy in the Age of Goethe*. Chicago – London, The University of Chicago Press, 2002, 231. o.

²³ Kant, Immanuel: *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*, in: *Kants Werke IV*. de Gruyter, Berlin, 1968, 468. o.

zi.²⁴ A kutatási programot, amelyet teleomechanista programnak nevezett el, olyan átfogó jelenségnek véli, amelynek keretében Kant és Blumenbach vonatkozó művei egyaránt interpretálhatóak.²⁵ Robert J. Richard szerint túlzás lenne közvetlen megfelelést feltételezni a teleomechanista program és a kanti filozófia között, bár ő is fontosnak tartja Blumenbach hatását a nyolcvanas évek második felének kanti filozófiájára, főként *Az ítélőerő kritikájának* (1790) keletkezésére nézve.²⁶

A rasszok kérdésében való állásfoglalás tehát nem egy epizodikus kitérő a filozófus munkásságában, s nem pusztán egy természettudományos részproblémára adott eseti reflexió, hanem fontos részmozzanata a kanti tapasztalat- és teleológiafogalom alakulásának. A rassz-vita kapcsán a filozófus elsősorban nem az őt ért bírálat egyes kitételeivel polemizált, hanem azok – vitapartnerre által félreértett – ismeretelméleti háttérére világított rá, s a Forster, majd később a Blumenbach által felvetett problémákat ütköztette filozófiájának aktuális kérdéseivel.

Kant *Teleológiai elvek használatáról a filozófiában* című írásában a „merőben empirikus hajlandóságú kutató”-ként apasztrofált Forsternek rasszokkal kapcsolatos megállapításait a természettudományok kategóriájához sorolva kritizálta, a természettörténet specifikumát pedig teleológia mozzanatában határozta meg: „Merthogy az organikus lény fogalmából adódik már, hogy olyan materiából való, amelyben minden mindennek célja és eszköze is egyben, s mert ez ráadásul csak a végokok rendszereként elgondolható, következésképp, hogy lehetséges az organikus lények fogalma, az legalábbis az emberi értelmet a magyarázat teleologikus fajtájának használatára szorítja, semmiképpen sem a fizikai-mechanikus magyarázatára”.²⁷

Kant számára a nyolcvanas évek közepétől, az általa recipiált göttingeni hatásokkal egyidejűleg, mind fontosabbá vált a teleológia problémája, s annak természeti vonatkozásai mellett egyre inkább előtérbe kerültek történeti aspektusai is. Ernst Cassirer a természet illetve a történelem metafizikájának kanti programját nem csupán kontinuusnak tartotta, hanem egyszersmind egy átfogó teleológiai rendszer láncszemeiként értelmezte azt.²⁸

Ezt az átmenetet jelzi, hogy *Az emberi történelem feltehető kezdetében* (1786) az ember – a rassz-problematikától eltérően – már nem a természet közvetlen céljaként jelent meg, hanem mint olyan, aki a szabadság lehetőségében ismeri fel

²⁴ Timothy Lenoir: The Göttingen School and the Development of Transcendental Naturphilosophie in the Romantic Era, *Studies in History of Biology*, 1981, 128. o.

²⁵ Timothy Lenoir: *The Strategy of Life Teleology and Mechanics in Nineteenth Century German Biology*. Reidel, Dordrecht, 1982, 11–14. o.

²⁶ Richards: *The Romantic Conception of Life*, 227–236. o.

²⁷ Kant: *Teleológiai elvek használatáról a filozófiában*, 133. o.

²⁸ Ernst Cassirer: *Kant élete és műve*. Osiris, Budapest, 242–246. o.

a természet célját,²⁹ továbbá hogy *A gyakorlati ész kritikájában* (1788) a természeti cél és a szabadság célja közötti dichotómia még erőteljesebbé vált.³⁰ Bár magában a rassz-vitában is felmerült a természet és történelem átmenetének herderi iniciatívájú kérdése, a polémia további hatása nem ezen a szálon, hanem *Az ítélőerő kritikájának* passzusában követhető tovább.

Kant „A teleológiai ítélőerő kritikája” rész 78. §-ában fejtette ki az anyag mechanizmuselvének a teleológiával való viszonyát: „...oly mértékben mechanikusan magyarázzuk a természet minden alkotását és eseményét, még a legcélszerűebbeket is amennyire módunkban áll (amelynek korlátait e kutatási módszeren belül nem tudjuk megadni), de emellett soha se tévesszük szem elől, hogy végül mégis alá kell rendelnünk őket a célok szerinti kauzalitásnak, amelyeket mi a cél fogalmát illetően az ész számára a kutatás céljára eszünk lényeges minősége szerint csak meg is szabhatunk, nem véve figyelembe ezeket a mechanizmusokat.”³¹

Kant a blumenbachi formáló ösztönt itt már nem a természetben, hanem az emberi észben meglévő kategóriaként értelmezte: „Hiszen joggal nyilvánítja észellenesnek [ti. Blumenbach] azt, hogy a nyers anyag eredetileg teremtette magát mechanikus törvények szerint; hogy az élettelen természetből élet keletkezett, és hogy az anyag magától illeszkedett bele egy önmagát megtartó célszerűség formájába; egyúttal azonban megengedi, hogy legyen a természet mechanizmusának egy meg nem határozott, mégis ugyanakkor félreismerhetetlen része, egy eredeti organizáció ezen számunkra kifürkészhetetlen elve mellett, amihez az anyag képességét (megkülönböztetve az anyagban általában benne rejlő puszta mechanikus formáló erőtől) egy szerves testben (egyszersmind az előbbi magasabb irányítása és útmutatása alatt álló) formáló ösztönnek nevezi.”³²

Mindez Richards fentebb idézett véleményét látszik erősíteni: Kant Blumenbach göttingeni tradíciókban gyökerező rasszkoncepciójában és Bildungstrieb-fogalmában valóban pozitív alternatívát látott Forster mechanisztikus felfogásával szemben, ám nem azonosult a természetbe posztulált célként értelmező teleomechanista felfogással sem. Azt csupán közvetítőelemnek tekintette saját álláspontjának kialakításában, mely szerint a természeti cél az ítélőerő produktuma.³³ Forster vitáirátának, illetve Blumenbach Bildungstrieb-fogalmának hatása Kant filozófiájában tehát a mechanisztikus-teleologikus dichotómia radikalizálásában jelentkezett, s a rasszvita filozófiatörténeti jelentősége a

²⁹ Kant, *Az emberi történelem feltehető kezdete*, in *Uő: Történefilozófiai írások*, Ictus, Szeged, 1997, 94. o. Fordította Mesterházi Miklós.

³⁰ Tengelyi László: Kant, Kossuth, Budapest, 1988, 116–17. o.

³¹ Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája*. Akadémiai, Budapest, 1979, 385. o. Ford. Hermann István.

³² Kant: *Az ítélőerő kritikája*, 395. o.

³³ Steigerwald: Kant’s concept of natural purpose and the reflecting power of judgement, *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 2006, 715. o.

teleológia problematikájával való kapcsolatából adódik, abból, hogy a polémiával egyidejűleg, sőt részben azzal összefüggésben alakult ki a teleologikus ítélőerő kanti fogalma.³⁴

³⁴ Riedel szerint Kant a Forsterrel folytatott vitában már az ítélőerő módszertanát formulázta, Lange pedig a vitacikkeket *Az ítélőerő kritikájának* prolegomenájaként említi. Lásd Riedel: *Historizmus und Kriticismus*, 48–50. o. Jardine, jóllehet kevésbé nyomatékosan, szintén utal a Forster-vita és *Az ítélőerő kritikája* közötti összefüggésre. Vö. Nicholas Jardine: *The Scenes of Inquiry. On the Reality of Questions in the Sciences*. Clarendon, Oxford, 1991, 30. o.